

**Матеріали наукової конференції
«Українсько-польсько-єврейські
взаємини у Східній Галичині
(перша половина ХХ ст.):
історичний досвід,
уроки для сучасності»**

Володимир СТУДІНСЬКИЙ,*orcid.org/0000-0002-6513-8612**доктор історичних наук, професор кафедри політичної економії**Київського національного економічного**університету імені В. Гетьмана (Україна, Київ)**studzinskiw@bigmir.net***ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ЕКОНОМІЧНИХ ЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН В ГАЛИЧИНІ У
ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА**

У статті розглядаються окремі аспекти висвітлення питань міжетнічних стосунків в Галичині другої половини XIX – на початку XX ст. у творчості Івана Франка. Зокрема, розкриваються питання соціально-економічних суперечностей, які виникали між домінуючими етносами, що у визначений історичний період населяли край, а саме – українці, поляки та євреї. Зазначено, що Іван Франко основні суперечності між поляками і українцями вбачав у культурно-політичній сфері і частково в економічній. Водночас суперечності між євреями і українцями містилися саме в системі економічних відносин. Власне аналіз останнього дав можливість Іванові Франку зробити припущення про переростання суто економічних суперечностей у міжнаціональний конфлікт, наслідки якого можуть стати непередбачуваними і катастрофічними. Незважаючи на те, що творчість Івана Франка доволі глибоко досліджується, цей аспект поки залишається маловивченим.

Ключові слова. Іван Франко, Галичина, українці, поляки, євреї, етнос, економічні відносини, суперечності.

Volodymyr STUDISKI,*Ph D (History), Professor of Department of Political Economy,**V. Hetman Kyiv National Economic**University (Ukraine, Kyiv)**studzinskiw@bigmir.net***THE ELUCIDATION OF QUESTIONS OF ECONOMIC ETHNIC INTERRELATIONS IN
GALICIA IN IVAN FRANKO'S CREATIVITY**

In the article separate aspects of questions concerning ethnic interrelations in Halychyna in the second half of the XIX – beginning of the XX century in Ivan Franko's works are examined. In particular, the questions of socio-economic contradictions, that arose among the dominant ethnic groups, that in the specified historical period inhabited this land, namely, - the Ukrainians, Poles and Jews, are considered. It is noted, that Ivan Franko saw the basic contradictions between the Poles and Ukrainians mainly in the field of culture and politics, and partly in economics. At the same time, the contradictions between the Jews and Ukrainians were exactly in the system of economic relations. In fact, the analysis of that latter allowed Ivan Franko to make suppositions about outgrowing of pure economic contradictions into international conflicts, the consequences of which could become unforeseeable and catastrophic. Ivan Franko was among the first mind in Ukrainian economic and historical science to pay attention to social and ethnic relations in Galicia in the system of economic relations. In the artistic Franko's works are demonstrated to present a vivid approach of the problem's solving. In his scientific works Ivan Franko supplies serious analytical material, particularly, statistical. However, this aspect of Ivan Franko's work remains yet little studied.

Key words: Ivan Franko, Galicia, Ukrainians, Poles, Jews, ethnic groups, economic relations, contradictions.

Постановка проблеми. У творчості І. Я. Франка широко і доволі фундаментально досліджуються питання розвитку Галичини в різні історичні періоди. Найбільш детально розглядається тематика соціально-економічних відносин саме в другій половині XIX – на початку XX ст. Це цілком логічно, оскільки саме в цей період жив і творив Великий Каменярь.

Іван Франко одним із перших в українській економічній та історичній думці звернув увагу на соціальні та міжетнічні стосунки на галицьких теренах у системі економічних відносин. Варто зазначити, що означена проблема розглядалася в наукових працях Івана Франка, зокрема таких,

як «Про працю», «Злидні в Галичині в цифрах», «Галицька промисловість», «Загроза еміграції», «Нафтова монополія» та інших. Окрім цього, питання етнічних взаємовідносин у господарській сфері заторкуються у низці художніх творів. Насамперед це стосується таких творів, як «Борислав сміється» та «Воа constrictor». Особливої уваги заслуговують дослідження, присвячені так званому «єврейському питанню» в краї. Ці дослідження І. Франка не увійшли до 50-томного видання, а були перекладені з німецької мови та видані окремою книгою в Києві у 2007 р. під назвою «Zur judenfrage (до юдейського питання)». У контексті цієї збірки варто виокремити такі публікації, як «Семітизм і антисемітизм у Галичині», «Жидівська держава», «Мої знайомі жида». В принципі, Іван Франко висвітлює питання соціальних та міжетнічних стосунків у краї, які формувалися у системі економічних відносин.

Аналіз досліджень. Творчість Івана Франка у різноманітних аспектах, зокрема, в економічному плані доволі глибоко вивчалася відомим українським вченим-економістом С. М. Злупком. Найбільш вагомими у його численних публікаціях, що присвячені творчості І. Франка, є монографічні дослідження «Іван Франко – економіст» (1992) та «Іван Франко і економічна думка світу» (2006). Крім того, варто зазначити, що економічний аспект творчості І. Я. Франка вивчали доволі активно ще у 50 – 60-і рр. ХХ ст. такі вчені: І. І. Басс, А. А. Каспрук, Д. Ф. Вірник, Є. А. Голубовська та інші. Доволі цікаві дослідження творчості Івана Франка в історико-філософському аспекті здійснили І. Я. Білоус та Л. І. Луців.

Із сучасних досліджень економічної та етнологічної спадщини Івана Франка варто виділити праці В. А. Студінського, О. Я. Гримака, М. Ю. Кутецького, Л. В. Січевлюка та М. О. Гофмана. Зокрема останні двоє авторів у книзі «Нарис історії економічної думки України кінця ХІХ – початку ХХ ст. в особистостях» (2018) зазначають: «Для Франка національний інтерес завжди відігравав визначну роль. Саме з національних позицій він оцінював економічний розвиток України, постаті науковців та наукові теорії. Національна ідея була для нього тим основним підґрунтям, на якому повинна сформуватися незалежна Українська держава. У цьому зв'язку актуальним для сучасних досліджень є можливість скористатися спадщиною І. Франка, зокрема, його методологією врахування національного, етнологічного, ментального чинника в процесі аналізу економічного розвитку» (Січевлюк, Гофман, 2018: 91–92).

Водночас зазначимо, що саме етнічний аспект у системі економічних відносин в Галичині у ХІХ – на початку ХХ ст., якому Іван Франко у своїх творах надав чимало уваги, на сьогодні мало вивчений вітчизняними дослідниками творчості письменника. Очевидно, що це пов'язано із тим, що довгий час у вітчизняній науці не надавалося відповідної уваги таким складним і неоднозначним проблемам, як взаємостосунки етносів у системі господарювання, оскільки вони більше вивчалися з позицій класовості і партійності.

Мета статті. У пропонованій розвідці автор ставить за мету розкрити актуальні питання міжетнічних взаємостосунків в економічній сфері Галичини у ХІХ – на початку ХХ ст., які у своїй науковій, літературній та публіцистичній творчості висвітлював Іван Франко.

Виклад основного матеріалу. Питання міжетнічних відносин практично в усіх сферах життєдіяльності, зокрема економічній, в Галичині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. мали одне з важливих значень, оскільки на території краю, зокрема і в його східній частині, мешкали представники різних етносів. Домінуючими складовими у цьому різноманітті етнічного населення були українці (русини), поляки та євреї. Так, І. Франко у своїй публікації «Число русинів в Австрії», базуючись на статистичних даних, результатів перепису населення здійсненого у 1894 – 1897 рр., зазначав, що загальна кількість представників українського населення («з руською товариською мовою») в Австрії становила 3105221 особу. З наведеної кількості населення у Галичині мешкали 2835674 особи, на Буковині – 268367 осіб та «в інших австрійських краях» – 1180 осіб. Також Іван Франко зазначає, що в Галичині проживали 43279 протестантів, 772213 євреїв і 3016 осіб інших національностей та народностей. При цьому він зазначив, що з «товариською» німецькою мовою мешкали 227600 осіб, з чеською – 5827 осіб та іншими мовами 531 особа. Щодо польського населення краю, то він подає цифру 3509183 особи, зауваживши при цьому, що за статистичними даними представників римсько-католицького віросповідання було 2997430 осіб. Це і викликало у автора певні сумніви щодо об'єктивності даних перепису у відношенні до українців, оскільки

різниця складала 611753 особи (Франко, 1985а: 519). Та навіть і ці дещо спотворені дані дають чітку картину багатобарвності етнічного населення Галичини та домінування у ній трьох націй – українців, поляків та євреїв.

Тому цілком логічним було те, що І. Франко у своїх працях чимало уваги приділив саме українсько-польському аспекту. Поляків він вважав братнім щодо українців народом. Водночас у праці «Поляки і русини» він пише, що «не лишне нагадати, що поляки і русини, незважаючи на близьке етнографічне свояцтво і територіальне сусідство, ніколи не були добрими братами. Зараз у початку свого історичного життя попали обі нації в супротивні культурні й релігійні круги, бо русини одержали християнство і найважливі церковні інституції з Візантії, початки письменності від південних слов'ян, що теж були під впливом Візантії, тимчасом як поляки через християнство по латинському обряду були прилучені до культурних вимірів Римської держави» (Франко, 1986: 317–318). Та не лише у культурно-релігійній сфері існувала суперечності українців та поляків, а й у політиці та економіці. Однак, історична динаміка довела, що поляки як державотворча нація, що в певний проміжок часу втратила свою державність і прагнула до її відродження, залежить від свого найближчого кровного етнічного сусіда – українців. Зокрема, І. Франко у продовження теми пише: «Значить нема самостійної Польщі без провінції, без Литви й Южної Русі!» (Франко, 1986: 323). У сучасному розумінні та інтерпретації ці слова не лише не втратили актуальності, а й набули особливого звучання, особливо на тлі гібридної війни Росії проти України та в контексті стримування наступу «руського міра» на Західну цивілізацію.

В аспекті співпраці між польським та українськими народами Іван Франко особливу увагу звертав на рівноправну, партнерську, компромісну спрямованість спільних зусиль як у політиці, так і в економіці. Зокрема, у публікації «Давні матеріали до оцінення нових заходів около польсько-руської угоди» він зазначає: «Угода може заключатися тільки між рівноправними, а не між поваленими на землю одної, а сидячими йому на грудях з другої сторони. Вже з тої самої очевидної правди очевидно випливає, що результатом такої угоди не можуть бути які-небудь ближче або дальше сягаючі уступки та ласкаві датки, але признання повної рівноправності обох народів в школі, уряді і парламенті, та й то не признання на папері, але за поручення її на ділі. Доперва на тій необхідній підставі можуть показатися овочі угоди – згідне ділання обох народів в справах економічних, політичних і культурних. Доки поляки вповні і одверто не стануть на тій підставі, доти – се ж прешся для кожного ясно і конечно – русини не можуть успокоїтися мусять уважати себе покривдженими і упослідженими» (Франко, 1985b: 324). Наведена цитата й сьогодні не втрачає своєї актуальності. Особливо це стосується аспекту консолідації сил навколо досягнення спільної мети і перемоги над спільними ворогами. Сила поляків і українців полягає в консолідації сил та рівності співпраці.

Також Іван Франко, незважаючи на всі складнощі та суперечності, які існували у відносинах польського та українського етносів у Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст., бажає полякам лише гараздів та розуміння. У аналітичній праці «Польське повстання в Галичині 1846 р. (історична розвідка)» він зазначає: «...звісна річ, не бажано і не бажали ніколи нашим братам-полякам ніякого лиха. Бажано їм тільки зnania I upamietania, говорячи словами їх власної молитви» (Франко, 1985b: 416).

Якщо суперечності українського і польського етносів концентрувалися переважно в історично-культурній сферах, то відносини українців та євреїв насамперед мали найбільше суперечностей та незгод, а часто і протистоянь саме в сфері економічній. Загалом, у творчості І. Франка взаємостосунки між українцями і євреями в Галичині у сучасний йому історичний період простежується практично скрізь – і в художніх, і в науково-публіцистичних творах.

Наприклад, у хрестоматійному творі «Voа constrictor» Іван Франко вдається до опису цікавих побутових картинок із буденного життя галицьких українців та євреїв. Особливо це характерно, коли мова йде про певні грошові чи обмінно-речові відносини. Покажемо у цьому плані в згаданому творі є опис процесу, коли євреї збирають ганчіря в українських селян і обмінюють на різні дрібнички, які з точки зору селян є корисними і можуть їм знадобитися у майбутньому. Євреї ж, зібране ганчіря потім перепродають для повторної переробки на якомусь підприємстві, можливо, навіть і на Черлянській паперовій фабриці. Іван Франко пише: «Аж ось по хатах, по оборах

ворушня, гамір, крик, біганина... Баби, хлопці, діти – все біжить навпроцапи на вулицю, доганяє міняйла. Але міняйло не бачить їх, немов не чує, як кричать: «Жиде, жиде, а зажди-но!» Він бачить, що їх ще мало, їде далі, де на містках та по оборах піджимають другі, і ще раз затягає своє протяжне: «Міняй онуці, міняй!» Аж тепер він зупиняє конину, кидає їй кулак сіна і обертається назад, щоби видобути скриньку з усіляким добром, за котре проміняють селяни онучі. От тут і заченається життя, рухливе, говірке, веселе! Тут і для Германа робота. Охочих до мінянки купа велика: одні відходять, другі надбігають, – Іцкові годі всіх заспокоїти. Герман і воза пильнує, і сам дещо торгує, – на нього Іцик здав сільських дітей, корих найтяжче обігнатися, як то він шпарко увивався межи сільськими хлоп'ятами, як швидко відправляв їх, як зручно умів підсунути кождому то, чого той хотів брав від нього онуч узатроє більше, як варт товар...» (Франко, 1961: 20–21). Та не завжди такі ідилістичні відносини були між цими двома етносами.

Так, уже в романі «Борислав сміється» Іван Франко описує зовсім інші картини, набагато жорстокіші, що пов'язані насамперед із заволодіннями земельними ділянками та використання їх з метою видобутку нафти. Коли на кону стоять великі прибутки, то вже ніщо і нікого не зупиняє мораль, а з'являється бажання лише наживи і людське життя втрачає цінність. У цьому сенсі можна навести таку цитату із роману «Борислав сміється»: «Тоді жиди, що робити, підпалили нас. Ледве ми з душею повихапувалися, – все згоріло. Отець наш був сильний, твердий, чоловік, – тільки нещастя не зламало його. Він кинувся сюди-туди, до пана, до сусідів, – запомогли його, почав він знов ставати на ноги. Тоді жиди підловили кількох пияків, давніх панських льокав, щоби забили батька. Вони напали на батька вночі серед дороги, але батько виправився з ними, і одного заголомшеного приволік додому. До всього, признався, хто його намовив і що дав. Батько до суду, – пішли два жиди сидіти. Тоді другі взяли і стріоли батька. Закликали його немов на перепросини, дали щось, – як прийшов, так зараз і ляг, мов підкошений, а до тижня і вмер. Пан, що дуже любив батька, спровадив комісію, комісія викрила отруту, – але не було кому настояти і справа зам'ялася. Ще й матері жиди пригрозили, щоби і писнути не сміла, бо інакше нещасна буде. Мати злякалася і дала спокій. Але недовго жиди дали нам спокій. Вони очевидно завзялися зовсім зруйнувати нас. Мати наша вмерла в холеру, лишилися ми з Сенем, сироти-підрутки. Замість нашого батька взяв уже був пропінацію жид, – отже то, він тепер присікався до нас. Сюди-туди він вкрутився за опікуна над нами і взяв наш грунт в управління...» (Франко, 1961: 310). Таким чином, гостре протистояння між представниками єврейства і українства в Галичині виникло саме в сфері перерозподілу земельної власності. Такі конфлікти часто призводили до трагічних наслідків.

У роботі «Семітизм і антисемітизм у Галичині» І. Франко констатує, що євреї практично стали монополістами у сфері торгівлі – і не лише у цій сфері. Така монополізація призводила до гострого незадоволення представників інших етносів краю і могла вкрай негативно відбитися на самих євреях. Зокрема він пише: «Майже вся торгівля в Галичині і весь краєвий промисел держиться в руках жидів. Шляхетська інституція, звана пропінацією, їм завдячує свій розквіт і своє таке тривке існування, бо жиди як орендарі держать в руках вишинк гарячих напоїв і стараються якнайшвидше «пропагувати» їх консумцію. Велика частина більшої земельної власності також у їх руках, але й тут велика часть жидів замість «управи» вносить тільки визиск і руїну... Такі факти, як нечесна конкуренція індивідуальна, не перебирання в способах, аби лише вони вели до цілі і скарите, але сильне ділання організацій, що лучать економічні інтереси з віросповідними, ті факти занадто відомі всім і зробилися джерелом незадоволення нежидівської людності, а в разі дальшого їх зросту грозять необмеженими небезпеками для краю і для самих жидів» (Франко, 2002: 9–10). Як показав дальший історичний перебіг, в Європі, особливо у 1930 – 1940-і рр., збулися найгірші передбачення Великого Каменяря.

В інших публіцистичних працях Іван Франко поділяє за їх родом зайнятості на три групи. Такий поділ викликаний радше власними спогадами, але все ж цікавий, оскільки побудований на юнацьких асоціаціях від спілкування з євреями. Так, у публікації «Мої знайомі жиди» він пише про знайомих євреїв-шинкарів, водночас відзначаючи, що «там, де нема шинку, отже й нема ніяких жидів». Другий образ єврея у нього асоціювався з євреєм-міняйлом. Зокрема, письменник зазначав, що «образ іншого жиди-торговця, що на малому однокінному возі їздить по селах і голосним криком: «Міняй онучі, міняй» приваблює селян і селянок, дівчат, дітей і дорослих на

гідну увагу вимінну торгівлю. Він збирає полотняні лахи (вовна і бавовна виключені), що вживаються на фабрикацію паперу; в заміну за це дає він малі ножі, голки, нитки, пацьорки, наперстки, стьожки тощо». І третій образ, який виникає у І. Франка, стосувався єврея-кредитора. Зокрема, він писав так: «І ще одна жидівська фігура виникає в моїй пам'яті з моїх гімназійних часів – малий, заможний, завжди всміхнений і завжди готовий кредитувати студентський кравець» (Франко, 2002: 31–36). В принципі всі ці три образи євреїв є типовими не лише для Галичини, а й для інших українських земель. При цьому також додамо, що в результаті їхньої жвавої посередницької діяльності вони спонукали до розвитку місцевого дрібного виробництва і давали можливість селяни вести доволі жвавий товарообмін.

Висновки. У період другої половини XIX – на початку XX ст. в Галичині проживали представників різних етносів. Іван Франко доволі глибоко висвітлював різні міжетнічні стосунки в краї, здійснював статистичний, економічний, політичний, культурний аналіз цих стосунків. Найбільшу увагу він приділяв саме стосункам українців, поляків та євреїв. Це було цілком логічним, оскільки саме представники саме цих етносів домінували за кількістю мешканців у краї. Якщо основні суперечності між українцями і поляками лежали у культурно-політичній сфері і частково економічній, то між українцями і євреями це стосувалося сфери господарської діяльності та майнових прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Січевлюк, Гофман, 2018 – Січевлюк Л. В., Гофман М. О. Нарис історії економічної думки України кінця XIX – початку XX ст. в особистостях: навчальний посібник. К.: Університет економіки та права «КРОК», 2018. 256 с.

Франко, 1961 – Франко І. *Boa constrictor*. Борислав сміється. К.: Художня література, 1961. 320 с.

Франко, 1985a – Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 44. Кн. 2. К.: Наукова думка, 1985. 768 с.

Франко, 1985b – Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 46. Кн. 1. К.: Наукова думка, 1985. 672 с.

Франко, 1986 – Зібрання творів у 50-ти томах. Т. 46. Кн. 2. К.: Наукова думка, 1986. 439 с.

Франко, 2002 – Франко І. *Zur judenfrage* (до юдейського питання). К.: МАУП, 2002. 40 с.

REFERENCES

Sichevlyuk, Hofman, 2018 – Sichevlyuk L. V., Hofman M. O. *Narys istoriyi ekonomichnoyi dumky Ukrainy kintsya XIX – pochatku XX st. v osobystostyakh: navchal'nyu posibnyk* [Essay of history of economic opinion of Ukraine of end of XIX – to beginning of XX of century in personalities]. K.: Unversytet ekonomiky ta prava «KROK», 2018. 256 s. [in Ukrainian]

Franko, 1961 – Franko I. *Boa constrictor*. *Boryslav smiyet'sya* [Boa of constrictor. Borislav laughs]. K.: Khudozhnya literatura, 1961. 320 s. [in Ukrainian]

Franko, 1985a – *Zibrannya tvoriv u 50-ty tomakh* [The collected works are in 50 volumes]. T. 44. Kn. 2. K.: Naukova dumka, 1985. 768 s. [in Ukrainian]

Franko, 1985b – *Zibrannya tvoriv u 50-ty tomakh* [The collected works are in 50 volumes]. T. 46. Kn. 1. K.: Naukova dumka, 1985. 672 s. [in Ukrainian]

Franko, 1986 – *Zibrannya tvoriv u 50-ty tomakh* [The collected works are in 50 volumes]. T. 46. Kn. 2. K.: Naukova dumka, 1986. 439 s. [in Ukrainian]

Franko, 2002 – Franko I. *Zur judenfrage* (do yudeys'koho pytannya) [Zur judenfrage(to the Jewish question)]. K.: MAUP, 2002. 40 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.